

**ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ
НАПН УКРАЇНИ**

ТУРЕЦЬКА ХРИСТИНА ІВАНІВНА

УДК:316.6(043.3)

**ОСОБИСТІСНА ІДЕНТИЧНІСТЬ
СХИЛЬНИХ ДО ІНТЕРНЕТ-ЗАЛЕЖНОСТІ ОСІБ**

19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ - 2011

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Львівському національному університеті імені Івана Франка

Науковий керівник: кандидат психологічних наук, доцент
Шамлян Каріна Микитівна,
доцент кафедри філософії
Національного лісотехнічного університету України

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук, доцент
Лозова Ольга Миколаївна,
завідувач кафедри практичної психології
Інституту психології і соціальної педагогіки
Київського університету імені Бориса Грінченка

кандидат психологічних наук
Карабин Тарас Васильович,
доцент кафедри соціальної психології
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

Захист відбудеться 14 квітня 2011 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.457.01 в Інституті соціальної та політичної психології НАПН України за адресою: 04070, м. Київ, вул. Андріївська, 15.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту соціальної та політичної психології НАПН України за адресою: м. Київ, вул. Андріївська, 15.

Автореферат розісланий 12 березня 2011 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

І. В. Жадан

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження зумовлена змінами, що за останні десятиріччя відбулись у сфері комп'ютерних інформаційних технологій і систем телекомунікацій. Різке збільшення кількості користувачів (всесвітньою мережею Інтернет в Україні у 2003 році активно користувались 2,5 % населення, причому, щомісячний приріст користувачів становив приблизно 10 %, у березні 2005 року частка користувачів склала 10,5 % населення, а у жовтні 2010 року частка користувачів Інтернету в Україні становила 26,9 %) перетворило Інтернет із системи зберігання й передачі надвеликих обсягів інформації у новий вимір соціальної реальності й сферу соціально-психологічної активності величезної кількості людей. У користувачів комп'ютерних мереж виникає цілий ряд психологічних феноменів – інтересів, мотивів, цілей, потреб, установок, а також форм соціально-психологічної активності, безпосередньо пов'язаних із цим новим середовищем. Зокрема усе більшої актуальності набуває проблема *патологічного використання Інтернету*. Йдеться про так-звану «Інтернет-залежність» (Інтернет-адикція, віртуальна адикція). Проблему вивчали як зарубіжні (К. Янг, А. Голдберг, Д. Грінфілд, Дж. Сулер, Р. Девіс, М. Орзак, М. Гріффітс, А. Войскунский, А. Єгоров, Н. Кузнецова, А. Андреев, А. Анциборов, В. Астаф'єв, В. Бурова, Л. Пережогін), так і вітчизняні дослідники (Т. Карабин, О. Петрунько, В. Посохова, А. Церковний), однак досі не розроблена чітка та загальноприйнята система критеріїв цієї залежності та недостатньо вивчені її чинники.

Однією з основних особливостей Інтернет-середовища є його унікальні можливості для комунікації, самовираження і самовизначення, для так званих «ігор з ідентичністю» (К. Янг, С. Таркл, Є. Белінская, А. Жичкіна, Дж. Сулер, Н. Чеботарьова, І. Шевченко). Саме можливість створювати віртуальну самопрезентацію, котра допомагає компенсувати незадоволеність реальним Я, є одним із чинників Інтернет-залежності.

Феномен особистісної ідентичності досліджували як зарубіжні (Е. Еріксон, М. Малер, О. Кернберг, Дж. Марсія, А. Ватерман, Х. Гротевант, П. Вайнрайх, М. Берзонскі, Х. Теджфел, Дж. Тернер, Г. Брейкуелл, Дж. Мід,

Ч. Кулі, І. Гоффман, Р. Фогельсон, І. Кон, Ю. Овчіннікова, Є. Соколова, Н. Бурлакова, Ф. Леонтіу), так і вітчизняні психологи (І. Середняцька, О. Довгань), у той же час проблема особистісної ідентичності особи в новій соціальній ситуації Інтернет-середовища досліджена недостатньо. Зважаючи на те, що «ігри з ідентичністю» стають однією з поширених, зокрема, патологічних форм соціально-психологічної активності в Інтернет-середовищі, аналіз проблеми особистісної ідентичності схильних до Інтернет-залежності осіб, без сумніву, є надзвичайно важливий.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами. Дослідження за темою дисертації проводилось в межах науково-дослідницьких тем кафедри психології філософського факультету Львівського національного університету імені Івана Франка: «Критерії психологічного здоров'я студентської молоді» (номер держреєстрації 0105U002222), «Індивідуальні цінності та сенсожиттєві орієнтації в структурі психологічного здоров'я» (№ 0108U004132), «Психологічний аналіз соціальної активності особистості» (№ 0199U003619) (до 2009 р.) та з 2009 р. – «Психологічний вимір соціального буття особистості» № 0106U005912.

Мета дослідження полягає у виявленні особливостей особистісної ідентичності та віртуальної самопрезентації осіб, схильних до Інтернет-залежності у порівнянні з користувачами Мережі, не схильними до цієї залежності.

Дослідження передбачає розв'язання таких завдань:

1. Узагальнити теоретичні засади дослідження особистісної ідентичності та виділити діагностичні критерії для її емпіричного дослідження.
2. На підставі теоретичного аналізу досліджень Інтернет-активності виділити соціально-психологічні чинники формування Інтернет-залежності.
3. Розробити організаційну модель дослідження особистісної ідентичності осіб, схильних до Інтернет-залежності.
4. Дослідити характер зв'язку між особливостями особистісної ідентичності, віртуальної самопрезентації та схильністю до Інтернет-залежності.
5. Виявити характерні особливості особистісної ідентичності схильних до Інтернет-залежності осіб.

Об'єкт дослідження: особистісна ідентичність користувачів Інтернету.

Предметом дослідження є особливості особистісної ідентичності осіб, схильних до Інтернет-залежності.

Методи дослідження. З метою розробки теоретичної моделі, що охоплює умови і чинники Інтернет-залежності, та застосування цієї моделі для розкриття зв'язків між особливостями особистісної ідентичності та схильністю до Інтернет-залежності використано методи теоретичного аналізу й узагальнення результатів теоретичних та емпіричних досліджень.

У процесі емпіричного дослідження використано метод анкетування та комплекс психодіагностичних методик: шкала ясності Я-концепції, методика особистісного диференціалу, тест-опитувальник самоствавлення В. Століна, опитувальник САМОАЛ; методика діагностики рівня емпатичних здібностей В. Бойко, тест смисложиттєвих орієнтацій (СЖО), опитувальник Інтернет-залежності К. Янг та опитувальник настановлень стосовно Інтернету (адаптований Е. Губенко).

Для обробки даних застосовано методи математичної статистики: аналіз описової статистики, критерій Колмогорова-Смірнова, t-критерій Ст'юдента, дисперсійний аналіз ANOVA, лінійна кореляція Пірсона, факторний аналіз, дискримінантний аналіз, кластерний аналіз, регресійний аналіз.

Наукова новизна одержаних результатів:

1. Розроблена модель Інтернет-залежності, що охоплює: рівень базових передумов (особливості соціальної ситуації та віртуального середовища, що сприяють виникненню залежності); рівень необхідних умов (психологічні особливості Інтернет-адиктів); рівень достатньої умови (настановлення щодо власного Я та зовнішнього світу в контексті Інтернет-активності).

2. Виділено основні виміри особистісної ідентичності (вимір Я-образу, міжособових стосунків, діяльності та цінностей) та розроблено діагностичні критерії особистісної ідентичності до кожного виміру відповідно (ясність Я-концепції, адекватна самооцінка, інтеграція Я-концепції в часі, здатність до встановлення емпатичних міжособових стосунків, самовизначення і усталена система цінностей та авторитетів).

3. Доведено, що особам, схильним до Інтернет-залежності, притаманні яскраво виражені ознаки сплутаної ідентичності – недостатня інтегрованість Я-образу, негативне самоствавлення та очікування негативного ставлення інших, недостатнє самовизначення.

4. Встановлено, що характерною особливістю осіб, схильних до Інтернет-залежності, є творення «компенсаторної» віртуальної самопрезентації, яка суттєво відрізняється від реального Я більшою активністю, відкритістю та привабливістю й дає змогу у віртуальному світі реалізовувати бажаний Я-образ.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження можуть бути використані: при проведенні скрінінг-діагностики схильності до Інтернет-залежності безпосередньо в умовах досліджуваної Інтернет-активності та надання респондентам зворотнього зв'язку з відповідними рекомендаціями; у соціально-психологічному тренінгу профілактики та корекції схильності до Інтернет-залежності. Матеріали дослідження використовуються при викладанні навчального спецкурсу «Психологія Інтернету» на кафедрі психології Львівського національного університету імені Івана Франка.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертації доповідалися та обговорювалися на Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми психологічного здоров'я у сучасній психотерапії» (Львів, 2006), Міжнародному конгресі з дитячої психотерапії «Дитина в мені: психотерапія мого дитинства» (Львів, 2008), Міжнародній науково-практичній конференції «Обмежена осудність: психіатричні, психотерапевтичні, психологічні та правові аспекти» (Львів, 2008), П'ятій міжнародній науково-практичній конференції «Соціалізація особистості в умовах системних змін: теоретичні і прикладні проблеми» (Київ, 2010), Міжнародній науковій конференції «Духовність. Культура. Людина» (Львів, 2010), Всеукраїнській науковій конференції «Психосоціальний розвиток особистості: формування життєвих перспектив» (Рівне, 2007), V, VI та VII конференціях для студентів та молодих вчених «Психологічні проблеми сучасності» (Львів, 2008, 2009, 2010), звітних наукових конференціях Львівського національного університету ім. І. Франка (Львів, 2007, 2008, 2009).

Публікації. Основний зміст роботи представлено у вісімнадцяти публікаціях, сім із яких – одноосібні статті у фахових виданнях, що входять до переліку ВАК України.

Структура і обсяг дисертації. Робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, у якому вказано 219

найменувань, і 13 додатків. Загальний обсяг дисертації складає 243 сторінки, основна частина – 160 сторінок. Дисертація містить 23 таблиці, 67 рисунків, які займають 27 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми дослідження, проаналізовано стан проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження, описано методи, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення роботи, наведено дані про її структуру та обсяг.

У першому розділі **«Особистісна ідентичність схильних до Інтернет-залежності осіб як предмет психологічного дослідження»** з'ясовано сутність феномену особистісної ідентичності, подано аналіз науково-теоретичних підходів до вивчення цієї проблеми у вітчизняній та зарубіжній психології. Досліджено проблему Інтернет-залежності, розглянуто ознаки та діагностичні критерії, проаналізовано основні чинники та моделі Інтернет-залежності. Розглядається також специфіка співвідношення віртуальної самопрезентації та особистісної ідентичності користувачів Інтернету.

Теоретичний аналіз досліджень особистісної ідентичності дав змогу виділити три підходи до її вивчення. *Афективний підхід* притаманний психоаналітичному напрямку (Х. Хартман, Е. Джекобсон, Е. Еріксон, М. Малер, О. Кернберг). Особистісну ідентичність розуміють як інтрапсихічну структуру, що виявляється у переживанні безперервності свого існування в часі й просторі. У концепціях *поведінкового підходу* (Дж. Марсія, А. Ватерман, Х. Гротевант, М. Берзонскі) акцентовано увагу на поведінкових стратегіях вирішення питань щодо власного Я. У *когнітивному підході* (Х. Теджфел, Дж. Тернер, Г. Брейкуелл, Дж. Мід, Ч. Кулі, І. Гоффман, Р. Фогельсон) підкреслюється роль змістовного наповнення особистісної ідентичності та соціальної взаємодії у її формуванні та функціонуванні.

На підставі теоретичного аналізу сформульовано визначення *особистісної ідентичності* як інтрапсихічної системи Я-репрезентацій, що забезпечує переживання та усвідомлення тотожності себе в часі, цілісності власного Я та соціальної солідарності – узгодженості Я-образу з ідеалами суспільства та соціальної групи. *Віртуальну самопрезентацію* визначено як актуалізацію певних Я-репрезентацій у процесі міжособової взаємодії в Інтернет-

середовищі з метою створення бажаного образу себе в інших користувачів. Створення віртуальної самопрезентації, котра суттєво відрізняється від реального Я-образу, можливе завдяки унікальним властивостям Інтернету: анонімності, неможливості фізичної ідентифікації, тощо.

Особистісна ідентичність та віртуальна самопрезентація співвідносяться як «компенсаторно», так і «креативно». У першому випадку віртуальна самопрезентація створюється з метою реалізації потреб та вираження тих сторін свого Я, які не можуть бути реалізовані в реальному житті. У другому – основною причиною творення користувачами віртуальної ідентичності є отримання нового досвіду, експериментування з різними ролями.

Можна провести паралелі між ознаками сплутаної ідентичності, виділеними Е.Еріксоном, та специфічними формами віртуальної активності. У таблиці 1 розглянуто їх відповідно до ознак віртуальної реальності.

На підставі аналізу досліджень проблеми Інтернет-активності побудована трирівнева *модель чинників Інтернет-залежності*, яка містить рівень базових передумов, необхідної умови та достатньої умови.

Рівень необхідних умов: психологічні особливості Інтернет-адиктів – інтровертованість, переважання осіб з шизоїдною акцентуацією, соціально-психологічна сфера Інтернет-залежних характеризується соціальною фрустрованістю (В. Астафєв), несміливістю у соціальних контактах (Е. Губенко, А. Єгорова, Н. Кузнєцова), схильністю частіше обирати агресивну тактику у спілкуванні (В. Посохова), при цьому, таким особам притаманний високий рівень абстрактного мислення, індивідуалізм, готовність задовольнятися опосередкованими контактами з іншими, нонконформізм (М. Гріффітс, Дж. Сулер).

Рівень достатньої умови: дисфункційні настановлення щодо Інтернету – настановлення щодо власного Я та зовнішнього світу у контексті Інтернет-активності. Приклади настановлень щодо власного Я: «Я хороший лише в Інтернеті», «Я нічого не вартую в реальному світі, але в Інтернеті я – цінна людина». Приклади настанов щодо зовнішнього світу: «Інтернет – єдине місце, де мене поважають», «Ніхто не любить мене поза Інтернетом».

Прояви сплутаної ідентичності у віртуальній реальності

<i>Властивості віртуальної реальності</i>	<i>Ознаки сплутаної ідентичності (за Е. Еріксоном)</i>	<i>Специфічні форми віртуальної активності</i>
Анонімність. Фізична непредставленість. Необмежена доступність контактів. Доступність сексуальної реалізації.	Криза інтимності: Нездатність розвивати справжню зрілу психологічну близькість. Безладність інтимних контактів. Стереотипність міжособових зв'язків. Глибоке почуття ізоляції.	Гіпертрофована кількість віртуальних контактів. Легкість у встановленні і розриві контактів. Віртуальна сексуальна активність, що дає змогу змінювати велику кількість партнерів та вдаватись до перверзійних форм задоволення.
Відсутність відчуття часу Часова гнучкість. «Відтягування» (stretching) часу або конденсування часу.	Дифузія часової перспективи Нездатність інтегрування минулого досвіду, заперечення дитинства, його значення для сьогодення. Відсутність уявлення про себе в майбутньому, образу майбутнього.	Кількість часу безперервно проведеного в Інтернеті може сягати кількох діб. Неможливість оцінювати час, проведений в Інтернеті.
Інформаційне перевантаження.	Дифузія працьовитості: Нездатність концентруватися на необхідних чи запропонованих заняттях. Саморуйнівна поглинутість певною однобічною діяльністю.	«Електронне бродяжництво» – компульсивна тривала (багатогадинна) навігація по Мережі без конкретної мети. Професійна діяльність припиняється або редукується у зв'язку з використанням Інтернету.
Анонімність. Фізична непредставленість. Можливість конструювання ідентичності.	Вибір негативної ідентичності: Презирливе ставлення та відкидання ролей, запропонованих родиною і найближчим оточенням.	Вираження заборонених у реальності агресивних тенденцій, витіснених сторін своєї особистості; Задоволення заборонених сексуальних бажань.

У другому розділі «**Організаційна модель дослідження особистісної ідентичності схильних до Інтернет-залежності осіб**» обґрунтовано принципи побудови дослідження і описано конкретні його етапи та методики.

З метою емпіричної операціоналізації феномену особистісної ідентичності розроблено критерії діагностики та підібрані відповідні методики.

Таблиця 2

Діагностичні критерії особистісної ідентичності

Вимір	Критерій	Характеристики	Методики та шкали
Я-образ	<i>когнітивний критерій</i>	чітка, інтегрована система уявлень людини про саму себе	Шкала ясності Я-концепції Шкала саморозуміння (опитувальник самоставлення В. Століна). Методика особистісного диференціалу
	<i>афективний критерій</i>	самоприйняття, самоповага, адекватна самооцінка	Тест – опитувальник самоставлення В. Століна. Шкала внутрішньої конфліктності (МДС)
	<i>часовий критерій</i>	інтеграція Я-концепції в часі, переживання цілісності свого Я у часовому континуумі минулого, теперішнього та майбутнього	Шкала орієнтації в часі (САМОАЛ)
Стосунки	<i>міжособовий критерій</i>	здатність до встановлення емпатичних міжособових стосунків, інтимності	Методика діагностики рівня емпатичних здібностей В. В. Бойко. Шкали уявлення про сприйняття себе іншими та очікування позитивного ставлення інших (опитувальник самоставлення В. Століна)
Діяльність	<i>діяльнісний критерій</i>	наявність професійного самовизначення, здатність до ефективної діяльності	Тест сенсожиттєвих орієнтацій (СЖО)
Цінності	<i>ціннісний критерій</i>	встановлена система цінностей та авторитетів	

На підставі аналізу теоретичних досліджень проблеми Інтернет-залежності та ознак синдрому залежності й діагностичних критеріїв патологічного потягу до азартних ігор запропоновано основні діагностичні критерії Інтернет-залежності та відповідний діагностичний інструментарій.

Діагностичні критерії схильності до Інтернет-залежності

Критерії	Характеристика	Методики та шкали
<i>поведінкові критерії</i>	потреба проводити в Інтернеті все більше часу, фізичні, соціальні, професійні проблеми внаслідок Інтернет-активності; невдалі спроби контролювати Інтернет-активність	Опитувальник Інтернет-залежності К.Янг. Опитувальник настанов стосовно Інтернету (шкали «Знижений самоконтроль», «Відволікання»).
<i>когнітивні критерії</i>	дисфункційні переконання в тому, що цінність власної особистості, комфортне самопочуття та встановлення міжособових стосунків можливе тільки в Інтернеті	Опитувальник настановлень стосовно Інтернету (шкали
<i>афективні критерії</i>	тривога, депресія, роздратування, що виникає при вимушеному обмеженні Інтернет-активності, Інтернет використовується з метою редукації негативних переживань	«Самотність/депресія поза Інтернетом», «Соціальний комфорт в Інтернеті»).

Дослідження проводилось в мережі Інтернет за адресою http://dev.integra-media.net/internet_addict/test/anketa.php і тривало з травня 2009 р. до серпня 2009 р. Методологічною основою такої форми проведення опитування є праці В. Ромека і Д. Сатіна, що підтверджують збереження надійності та валідності багатофакторних методик при їх використанні в Інтернеті.

У дослідженні взяло участь 606 осіб, із них – 274 чоловіки та 332 жінки. Середній вік досліджуваних – 22,1 роки. Основним критерієм, за яким добиралась група досліджуваних, – це вільний доступ до Мережі у респондентів.

На підставі показників дисперсії за ознаками Інтернет-залежності у загальній групі досліджуваних виділено підгрупи із різним рівнем схильності до Інтернет-залежності. У підгрупу «схильних до Інтернет-залежності» ввійшло 94 особи, із них – 53 чоловічої та 41 жіночої статі, середній вік представників цієї підгрупи – 20,8 років. У підгрупу «не схильних до Інтернет-залежності» ввійшло 89 осіб, із них – 38 чоловічої та 51 жіночої статі, середній вік – 23,5 років. У підгрупу «середній рівень схильності до

Інтернет-залежності» ввійшла 421 особа, із них – 181 чоловічої та 240 жіночої статі, середній вік – 22,1 років.

Для виявлення основних змінних, що зумовили розподіл групи досліджуваних на підгрупи із різним рівнем схильності до Інтернет-залежності, було застосовано дискримінантний аналіз, з'ясовано, що такими змінними є афективні та поведінкові ознаки Інтернет-залежності та показники особистісної ідентичності. Показники віку чи статі не є визначальними у розподілі досліджуваних на групи із різним рівнем Інтернет-залежності.

У третьому розділі **«Емпіричне дослідження особистісної ідентичності осіб, схильних до Інтернет-залежності»** описано етапи дослідження, здійснено аналіз та інтерпретацію отриманих результатів.

З метою з'ясування особливостей особистісної ідентичності осіб, схильних до Інтернет-залежності, порівняння виконане за її критеріями між контрастними групами схильних та не схильних до Інтернет-залежності із застосуванням t-критерію Стюдента:

У вимірі Я-образу за когнітивним критерієм виявлені відмінності на рівні ясності Я-концепції ($t=9,7$, $p\leq 0,00$) та саморозуміння ($t=3,08$, $p\leq 0,00$). Найнижчий рівень ясності Я-концепції притаманний схильним до Інтернет-залежності, їх система уявлень про себе найменш чітка та інтегрована; за *часовим критерієм* виявлено зниження рівня орієнтації в часі із зростанням залежності від Інтернету ($t=4,75$, $p\leq 0,00$) – схильні до Інтернет-залежності у найменшій мірі переживають цілісність власного Я у часовому континуумі минулого, теперішнього та майбутнього; за *афективним критерієм* – відмінності у показниках: впевненість у собі ($t=7,5$, $p\leq 0,00$), схвалення себе ($t=-2,7$, $p\leq 0,00$), керування своїм життям ($t=4,26$, $p< 0,00$), уявлення про сприйняття себе іншими ($t=4,26$, $p\leq 0,00$), інтерес до себе ($t=6,8$, $p\leq 0,00$) самоповага ($t=7,8$, $p\leq 0,00$), аутосимпатія ($t=4,3$, $p\leq 0,00$), очікування позитивного ставлення інших ($t=4,3$, $p\leq 0,00$), самоінтерес ($t=4,6$, $p\leq 0,00$), загальна самооцінка ($t=8,5$, $p\leq 0,00$), внутрішня конфліктність ($t=-9,4$, $p\leq 0,00$), тобто схильним до Інтернет-залежності притаманне критичне уявлення про свої вольові якості та цілеспрямованість, недостатня віра у власні сили; незадоволеність собою, надмірне самокопання, що протікає на тлі негативного ставлення до себе.

У вимірі стосунків виявлені відмінності за загальним рівнем емпатії, установками що сприяють емпатії ($t=2,46$, $p\leq 0,01$), та проникаючою здатністю до емпатії ($t=2,57$, $p\leq 0,01$). Схильні до Інтернет-залежності, як правило, уникають близьких міжособових стосунків та не переймаються внутрішнім життям оточуючих, не здатні створювати атмосферу відкритості, довірливості у міжособових стосунках. Також виявлені відмінності в уявленні про сприйняття себе іншими ($t=4,3$, $p\leq 0,00$) та очікуванні позитивного ставлення інших ($t=4,3$, $p\leq 0,00$) – вони не впевнені в тому, що здатні викликати в інших симпатію, позитивне ставлення, що породжує труднощі у спілкуванні, настороженість у взаєминах з іншими людьми.

За критеріями цінностей та діяльності виявлені відмінності за шкалами: цілі в житті ($t=7,1$, $p\leq 0,00$), процес життя ($t=7,19$, $p\leq 0,00$), результат життя ($t=7,26$, $p\leq 0,00$), локус контролю-Я ($t=8,55$, $p\leq 0,00$), локус контролю-життя ($t=5,4$, $p\leq 0,00$) та загальним рівнем осмисленості життя ($t=8,2$, $p\leq 0,00$). Результати переконують у тому, що схильні до Інтернет-залежності не замислюються над майбутнім, не визначилися із цілями у житті, а також не вірять у те, що зможуть контролювати події власного життя.

Зіставлення *Я-реальне/Я-віртуальне* у підгрупах схильних та несхильних до Інтернет-залежності виявило, що до конструювання віртуальної самопрезентації, відмінної від реального Я частіше вдаються особи, схильні до Інтернет-залежності. Найсуттєвіші характеристики віртуальної самопрезентації – значно більша впевненість, рішучість, відкритість та привабливість у порівнянні із Я-реальним.

Порівняння *Я-віртуальне/Я-ідеальне* показало, що в осіб, схильних до Інтернет-залежності значно менше відмінностей між віртуальним та реальним Я, ніж у несхильних.

Отже, характерною особливістю осіб, схильних до Інтернет-залежності, є творення «компенсаторної» віртуальної самопрезентації, яка суттєво відрізняється від реального Я і дає змогу у віртуальному світі реалізовувати бажаний Я-образ. Причому, у схильних до Інтернет-залежності осіб Я-віртуальне суттєво ближче до Я-ідеального, ніж у осіб, не схильних до Інтернет-залежності.

З метою перевірки того, чи є схильність до Інтернет-залежності важливим чинником для диференціації групи досліджуваних на підгрупи із різним рівнем інтегрованості особистісної ідентичності, було застосовано

кластерний аналіз (метод К-середніх). В результаті було виділено 3 кластери (у першому – 254, у другому – 221 та у третьому – 131 особа).

До першого кластеру зачислено досліджуваних, котрі характеризуються середнім рівнем вираженості ознак Інтернет-залежності та середніми показниками за критеріями особистісної ідентичності. До другого кластеру – досліджувані із найнижчим показниками за Інтернет-залежністю та найвищими за ознаками інтегрованості особистісної ідентичності – цей кластер отримав назву *«не схильні до Інтернет-залежності на базі інтегрованої ідентичності»*. Третій кластер характеризується найвищими показниками за ознаками Інтернет-залежності та найнижчим рівнем інтеграції особистісної ідентичності та отримав назву *«схильні до Інтернет-залежності на базі сплутаної ідентичності»*. Отже, кластерний аналіз підтвердив той факт, що зростання схильності до Інтернет-залежності поєднується із зниженням показників особистісної ідентичності користувачів Інтернету.

З метою аналізу вікових особливостей особистісної ідентичності та ознак Інтернет-залежності у трьох виділених кластерах передусім було порівняно показники досліджуваних у віці ранньої (13-15) та пізньої юності (16-21) із показниками ранньої дорослості (22-25) та середньої дорослості (26-40) всередині кожного кластеру та між відповідними підгрупами кластерів «схильних» та «несхильних до Інтернет-залежності». Встановлено, що на усіх вікових етапах простежується суттєва відмінність у показниках особистісної ідентичності несхильних та схильних до Інтернет-залежності – в останніх вони перебувають на стабільно нижчому рівні. Найбільш виражені відмінності між групами виявлено на етапі ранньої дорослості, коли у групі схильних до Інтернет-залежності виявлено «западання», а у несхильних – «під» практично за усіма показниками особистісної ідентичності.

Для визначення структури взаємозв'язків між ознаками Інтернет-залежності та показниками особистісної ідентичності був застосований метод факторного аналізу. В результаті було виділено 7 латентних факторів, що охоплюють 70% загального внеску в сумарну дисперсію у групі досліджуваних.

Фактор 1 «Інтегрованість Я-концепції» сформований показниками особистісної ідентичності: ясність Я-концепції (0,58), розуміння себе (0,73), керування своїм життям (0,62), самоповага (0,75), внутрішня конфліктність

(0,66). Фактор об'єднав показники, що свідчать про наявність чіткої Я-концепції, здатність до рефлексії власного «Я», розуміння того, що відбувається у власному внутрішньому світі. Така ясна та неконфліктна система уявлень про власне Я поєднується із впевненістю у власних силах, вірою у здатність керувати своїм життям.

Фактор 2 «Емпатія в міжособових стосунках» виділено на підставі шкал: раціональний канал емпатії (0,66), інтуїтивний канал емпатії (0,68), ідентифікація в емпатії (0,75) та рівень емпатії (0,84). Другий фактор об'єднав спонтанну спрямованість уваги на іншу людину та здатність ототожнити себе із нею у міжособових стосунках а також покладатися на інтуїцію, якщо бракує інформації.

Фактор 3 «Незалежність від Інтернету». Цей фактор містить шкали: Інтернет-залежність (-0,78), соціальний комфорт в Інтернеті (-0,80), депресія/самотність поза Інтернетом (-0,83), знижений самоконтроль використання Інтернету (-0,85), відволікання (-0,75) та патологічне використання Інтернету (-0,96). Третій фактор об'єднав показники, що свідчать про несхильність до Інтернет-залежності: відсутність ознак толерантності, здатність контролювати Інтернет-активність, відсутність потреби встановлювати в Інтернеті близькі міжособові стосунки та переживання самотності поза віртуальною комунікацією.

Фактор 4 «Осмисленість життя». Компонентами цього фактору є шкали: цілі в житті (0,81), процес життя (0,74), результат життя (0,77), локус контролю-Я (-0,85), локус контролю-життя (0,78), осмисленість життя (0,92), та орієнтація в часі (0,47). Дані свідчать про наявність професійного самовизначення, здатність до ефективної діяльності та усталену систему цінностей, що поєднується із переживанням цінності теперішнього моменту.

Фактор 5 «Очікування позитивного ставлення інших». Цей фактор охоплює шкали: уявлення про сприйняття себе іншими (0,84), інтерес до себе (0,75), очікування позитивного ставлення інших (0,85). Отже, очікування позитивного ставлення інших, впевненість у тому, що вони ставляться до особи із симпатією поєднується із високим інтересом до себе, бажанням пізнати та зрозуміти себе.

Фактор 6 «Самоприйняття». Виділено на підставі шкал: схвалення себе (0,60), звинувачення себе (-0,81) та аутосимпатія (0,87). Шостий фактор об'єднав прийняття себе, довіру до себе, схвалення своїх вчинків, прийняття

навіть своїх недоліків і відсутність докорів сумління та бажання покарати себе.

Фактор 7 «Емоційна готовність до емпатії». Фактор містить такі шкали: емоційний канал емпатії (0,75) та установки, що сприяють емпатії (0,81). Сьомий фактор об'єднав здатність входити в емоційний резонанс із оточуючими, співпереживати та цікавість до інших, бажання встановлювати тісні міжособові стосунки з іншими.

Також з метою виявлення зв'язку між виділеними факторами та ознаками Інтернет-залежності було проведено кореляцію між обчисленими стандартизованими значеннями латентних факторів та шкалами Інтернет-залежності. На *поведінкові ознаки Інтернет-залежності* значущий зворотній вплив мають фактор 1 «Інтегрованість Я-концепції» ($r=-0,13$, $p<0,02$), фактор 4 «Осмисленість життя» ($r=-0,14$, $p<0,01$) та фактор 5 «Очікування позитивного ставлення інших» ($r=-0,13$, $p<0,02$). Отримані кореляції свідчать про те, що чітка інтегрована Я-концепція, позитивне самоставлення, усталена система цінностей, очікування позитивного ставлення інших людей знижують імовірність розвитку Інтернет-залежності.

На *схильність встановлювати соціальні контакти у Мережі* значний зворотній вплив мають: фактор 4 «Осмисленість життя» ($r=-0,12$, $p<0,03$), фактор 5 «Очікування позитивного ставлення інших» ($r=-0,11$, $p<0,06$) та фактор 7 «Емоційна готовність до емпатії» ($r=-0,11$, $p<0,06$). Чим менше особа впевнена в тому, що інші люди ставляться до неї із симпатією, бажають їй добра та чим менше здатна вона входити в емоційний резонанс з іншими, тим імовірніше, що особа буде встановлювати соціальні контакти в Мережі.

На *переживання самотності та депресії поза Інтернетом* важливий зворотній вплив має фактор 4 «Осмисленість життя» ($r=-0,15$, $p<0,00$). Отже, відсутність чіткої системи цінностей та авторитетів, переживання свого життя як беззмістовного, неможливість впливати на нього, зумовлює депресивні переживання за відсутності доступу до Інтернету.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення і нове вирішення проблеми особливостей особистісної ідентичності та віртуальної самопрезентації осіб, схильних до Інтернет-залежності:

1. Чинниками Інтернет-залежності є: на рівні базових передумов – обставини, які є сприятливими для виникнення Інтернет-залежності (особливості соціальної ситуації, віртуального середовища та взаємодії із комп'ютером); на рівні необхідних умов – фактори, які повинні існувати для виникнення Інтернет-залежності (психологічні особливості Інтернет-адиктів); на рівні достатньої умови – фактор, що є результируючим двох попередніх рівнів та основою виникнення Інтернет-залежності (настановлення щодо власного Я та зовнішнього світу у контексті Інтернет-активності).

2. Основними вимірами особистісної ідентичності та відповідними діагностичні критеріями є: 1) Я-образ (когнітивний критерій – чітка, інтегрована Я-концепція; афективний критерій – самоприйняття, самоповага, адекватна самооцінка; часовий критерій – переживання цілісності свого Я у часовому континуумі минулого, теперішнього та майбутнього); 2) міжособові стосунки (здатність до встановлення емпатичних міжособових стосунків); 3) діяльність (наявність самовизначення, здатність до ефективної діяльності); 4) цінності (усталена система цінностей та авторитетів).

3. Інтернет-середовище створює сприятливі умови для проявів сплутаної ідентичності, що виявляються у патологічних формах віртуальної активності: криза інтимності проявляється у гіпертрофованій кількості та надмірній легкості встановлення віртуальних контактів, дифузія часової перспективи – у неможливості оцінювати кількість часу, проведеного в Інтернеті, дифузія працьовитості – у безцільній тривалій навігації по Мережі та редукції професійної діяльності, вибір негативної ідентичності – в антинормативній поведінці в Інтернеті.

4. Особам, схильним до Інтернет-залежності, притаманні яскраво виражені ознаки сплутаної ідентичності: у вимірі Я-образу – недостатня чіткість та інтегрованість системи уявлень про власне Я на тлі негативного ставлення до себе; у вимірі стосунків – уникання близьких міжособових стосунків, що супроводжується очікуванням негативного ставлення інших; у вимірах поведінки та цінностей – недостатнє самовизначення, відсутність усталеної системи цінностей та авторитетів.

5. Ознаки сплутаної ідентичності найактивніше виявляються у схильних до Інтернет-залежності осіб на етапі ранньої дорослості

(«западання» за усіма показниками особистісної ідентичності), що є ознакою негативного розв'язання кризи ідентичності на етапі юності.

6. Характерною особливістю осіб, схильних до Інтернет-залежності, є творення «компенсаторної» віртуальної самопрезентації, яка суттєво відрізняється від реального Я і дає змогу у віртуальному світі реалізовувати бажаний Я-образ. Причому, у схильних до Інтернет-залежності осіб Я-віртуальне суттєво ближче до Я-ідеального, ніж в осіб, несхильних до Інтернет-залежності.

7. Поведінкові ознаки Інтернет-залежності найбільшою мірою зумовлені неінтегрованістю Я-концепції, негативним ставленням до себе та очікуванням негативного ставлення інших, відсутністю усталеної системи цінностей. Переконавання у тому, що міжособові стосунки можливо встановлювати лише в Мережі, пов'язане, передусім, із невпевненістю людини в собі у реальному житті, очікуванням негативного ставлення з боку інших та недостатньою емпатійністю; переживання самотності й депресії поза Мережею – із сприйняттям реального життя як беззмістовного та нецікавого.

Виявлені особливості особистісної ідентичності схильних до Інтернет-залежності осіб можуть бути основою для розробки програм, спрямованих на профілактику та корекцію цієї адикції; виявлені поведінкові особливості Інтернет-активності схильних до Інтернет-залежності можуть бути використані для моніторингу Інтернет-адиктів у Мережі.

Список опублікованих автором праць за темою дисертації

А) Статті в наукових фахових виданнях, включених до списку ВАК України:

1. Особистісна ідентичність та віртуальна самопрезентація в Інтернет-середовищі / Христина Турецька // Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.Костюка. – К., 2007. – Т. 9. – Ч. 3. – С. 389-396.
2. Інтернет-залежність як предмет психологічного дослідження / Христина Турецька // Вісник Львівського університету. – Львів, 2007. – Вип. 10. – С. 365–375.
3. Аналіз підходів до розуміння ідентичності в психологічній науці / Х.І.Турецька // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти : зб. наук. праць. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2007. – Вип. 37. – С. 232–236.
4. До проблеми діагностичних критеріїв особистісної ідентичності / Х.І. Турецька // Філософія, соціологія, психологія : зб. наук. праць. – Івано-

- Франківськ : ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника, 2008. – Вип. 13. – Ч. 2. – С. 258-266.
5. Проблема емпіричного дослідження особистісної ідентичності / Христина Турецька // Вісник Львівського університету. – Львів, 2008. – Вип. 11. – С. 359–267.
 6. Самопрезентація осіб, схильних до Інтернет-залежності у віртуальному середовищі / Турецька Х.І. // Збірник наукових праць інституту психології імені Г. Костюка. – К., 2010. – Т. 12. – Ч. 1. – С. 583-594.
 7. Особливості особистісної ідентичності користувачів Інтернету як чинник Інтернет-адикції / Х.І. Турецька // Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. Костюка. – Кам'янець-Подільський. – 2010. – Вип. 10. – С. 750-762.

Б) Статті в інших виданнях та тези доповідей на наукових конференціях:

1. Становлення ідентичності: психоаналітична парадигма / Х. І. Турецька // Психологічні студії : зб. наук. праць. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2008. – С. 106 –115.
2. Інтернет-залежність: критерії діагностики, психологічні особливості uzалежнених / Х. І. Турецька // Медицина світу. Спеціальний випуск : психіатрія. – Львів, 2009. – С. 66–68.
3. Інтернет-залежність: критерії діагностики / Х.І. Турецька // Тези звітної наукової конференції філософського факультету. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2007. – С.144-145.
4. Психологічний аналіз феномену Інтернет-залежності / Х. І. Турецька // Тези V науково-практичної конференції студентів та молодих вчених «Психологічні проблеми сучасності», (Львів, 7-8 травня, 2008 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – С.85-87.
5. Особистісна ідентичність: діагностичні критерії та емпіричне дослідження / Х.І. Турецька // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Дитина в мені: психотерапія мого дитинства», (Львів, 9-10 травня, 2008 р.). – Львів : 2008. – С. 59-63.
6. Криза ідентичності у віртуальній реальності / Х. І. Турецька // Тези звітної наукової конференції філософського факультету. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – С.157-160
7. Особливості самоствавлення осіб, схильних до Інтернет-залежності / Х. І. Турецька // Тези VI науково-практичної конференції студентів та молодих вчених «Психологічні проблеми сучасності», (Львів, 9-10 травня, 2009 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – С.12-13.
8. Особистісна ідентичність Інтернет-залежних [Електронний ресурс] / Х. І. Турецька // Тези міжнародної наукової конференції «Духовність. Культура. Людина.» – Львів, 15-16 квітня, 2010 р. – Львів : Львівський національний університет імені І. Франка. – Режим доступу : http://lnu.edu.ua/faculty/Phil/tezy_dkl_2010.pdf – С.90-91.

9. Емпірична валідація діагностичних критеріїв особистісної ідентичності / Х.І. Турецька // Тези звітної наукової конференції філософського факультету. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – С.193-197
10. Вікова специфіка особистісної ідентичності схильних до Інтернет-залежності / Х.І. Турецька // Тези VII науково-практичної конференції студентів та молодих вчених «Психологічні проблеми сучасності», (Львів, 15-17 квітня, 2010 р.). – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – С.92-93.
11. Особливості віртуальної самопрезентації схильних до Інтернет-залежності / Х.І. Турецька // Тези звітної наукової конференції філософського факультету. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. – С.269-272.

АНОТАЦІЇ

Турецька Х.І. Особистісна ідентичність схильних до Інтернет-залежності осіб. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.05 – соціальна психологія; психологія соціальної роботи. Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, Київ, 2011.

Дисертацію присвячено дослідженню особистісної ідентичності схильних до Інтернет-залежності осіб. Розроблена модель Інтернет-залежності, що включає рівень базових передумов, необхідних умов та достатньої умови. Визначено поняття особистісної ідентичності та віртуальної самопрезентації. Співставлено ознаки сплутаної ідентичності та патологічні форми віртуальної активності. Виділено основні виміри особистісної ідентичності (Я-образу, міжособових стосунків, цінностей та діяльності) та розроблено діагностичні критерії та індикатори сплутаної ідентичності до кожного виміру. Виявлено, що особам, схильним до Інтернет-залежності, притаманні ознаки сплутаної ідентичності. Встановлено, що характерною особливістю осіб, схильних до Інтернет-залежності, є творення «компенсаторної» віртуальної самопрезентації.

Ключові слова: Інтернет-залежність, особистісна-ідентичність, віртуальна самопрезентація, сплутаність ідентичності, віртуальне середовище.

Турецкая Х.И. Личностная идентичность склонных к Интернет-зависимости лиц. - Рукопись

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.05 – социальная психология; психология социальной работы. Институт социальной и политической психологии НАПН Украины, Киев, 2011.

Диссертация посвящена исследованию личностной идентичности склонных к Интернет-зависимости лиц. Разработана трехуровневая модель факторов Интернет-зависимости, которая включает: уровень базовых

предпосылок – обстоятельства, которые являются благоприятными для возникновения Интернет-зависимости (особенности социальной ситуации, виртуальной среды и взаимодействия с компьютером), уровень необходимых условий – факторы, которые должны существовать для возникновения Интернет-зависимости (психологические особенности Интернет-аддиктов), уровень достаточного условия – фактор, являющийся основой возникновения Интернет-зависимости (установки относительно собственного Я и внешнего мира в контексте Интернет-активности). Выделены основные измерения личностной идентичности и соответствующие диагностические критерии: 1) Я-образ: когнитивный критерий – четкая, интегрированная Я-концепция; аффективный критерий – самопринятие, самоуважение, адекватная самооценка; временной критерий – переживание целостности своего Я во временном континууме прошлого, настоящего и будущего, 2) межличностные отношения – способность к установлению эмпатических межличностных отношений, 3) деятельность – наличие самоопределения, способность к эффективной деятельности; 4) ценности – устоявшаяся система ценностей и авторитетов.

Показано, что Интернет-среда создает благоприятные условия для проявления спутанности идентичности, которая находит свое выражение в патологических формах виртуальной активности: кризис интимности проявляется в излишней легкости установления виртуальных контактов, диффузия временной перспективы – в невозможности оценивать количество времени, проведенного в Интернете, диффузия трудолюбия – в бесцельной длительной навигации по Сети и редукции профессиональной деятельности, выбор негативной идентичности – в антинормативном поведении в Интернете. Установлено, что лицам, склонным к Интернет-зависимости, характерны ярко выраженные признаки спутанности идентичности: в измерении Я-образа – недостаточная четкость и интегрированность системы представлений о собственном Я на фоне негативного отношения к себе; в измерении отношений – уход от близких межличностных отношений, сопровождающийся ожиданием негативного отношения других; в измерениях поведения и ценностей – недостаточное самоопределение, отсутствие устоявшейся системы ценностей и авторитетов.

Выявлены особенности возрастной динамики личностной идентичности у предрасположенных и не склонных к Интернет-зависимости лиц: признаки спутанности идентичности активнее всего проявляются у предрасположенных к Интернет-зависимости лиц на этапе ранней взрослости («западание» по всем показателям личностной идентичности), что является признаком отрицательного решения кризиса идентичности на этапе юности. Показано, что характерной особенностью лиц, склонных к Интернет-зависимости, является создание «компенсаторной» виртуальной самопрезентации, которая существенно отличается от реального Я и позволяет в виртуальном мире реализовывать желаемый Я-образ, причем, у склонных к Интернет-зависимости лиц Я-виртуальное существование ближе к Я-идеальному, чем у лиц, не склонных к Интернет-зависимости.

Полученные результаты позволяют утверждать, что поведенческие признаки Интернет-зависимости в наибольшей степени обусловлены не интегрированностью Я-концепции, негативным отношением к себе и ожиданиями негативного отношения других, отсутствием устоявшейся системы ценностей. Убеждение в том, что межличностные отношения возможно устанавливать лишь в Сети, связано прежде всего с неуверенностью человека в себе в реальной жизни, ожиданием негативного отношения со стороны других и недостаточной эмпатичностью; переживание одиночества и депрессии вне Сети - с восприятием реальной жизни как бессодержательной и неинтересной.

Практическое применение результатов работы возможно как в направлении скрининг-диагностики Интернет-зависимости, так и в разработке социально-психологических тренингов для профилактики и коррекции данной аддикции.

Ключевые слова: Интернет-зависимость, личностная идентичность, виртуальная самопрезентация, спутанность идентичности, виртуальная среда.

Turetska Kh.I. Personal identity of people prone to Internet addiction. – Manuscript.

The dissertation for the Candidate degree of Psychological Sciences in speciality 19.00.05 – social psychology; psychology of social work. – Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2011.

The dissertation deals with personal identity prone to Internet addiction people. The model of Internet addiction, including the level of the basic prerequisites, necessary conditions and sufficient conditions was developed. The definition of personal identity and the virtual self-presentation was given. The signs of identity confusion and pathological forms of virtual activity were compared. The basic dimensions of personal identity (Self-conception, interpersonal relationships, values and activities) and diagnostic criteria and indicators of identity confusion to each dimension were developed. Established that people prone to Internet addiction are characterized by signs of identity confusion. Established that a characteristic feature of those prone to Internet addiction, is the creation of «compensatory» virtual self-presentation.

Keywords: Internet addiction, personal identity, virtual self-presentation, identity confusion, virtual environment.